

בענין בועל שפחה חרופה

כתוב בויקרא פרק יט:

(כ) ואיש כי ישכב את אשה שכבת זרע והיא שפחה נחרפת לאיש והפדה לא נפדתה או חפשה לא נתן לה בקרת תהיה לא יומתו כי לא חפשה:
(כא) והביא את אשמו לה' אל פתח אהל מועד איל אשם:
(כב) וכפר עליו הכהן באיל האשם לפני ה' על חטאתו אשר חטא ונסלח לו מחטאתו אשר חטא:

דין שפחה חרופה הוא מיוחד בזה שהשוכב עם ש"ח אינו נענש במיתה, העונש הרגיל לאיסור אשת איש. במקומו, הבעל מביא קרבן אשם. מאמר זה יזניח את השאלות החשובות של מי מוגדרת כש"ח,¹ אופי העבירה,² ועוד פרטים כאלה, ויתמקד בהשלכות העבירה ואופי הקרבן המתלווה אליו.

ענין אחד שעולה בקשר לש"ח הוא הדין של צירוף וחילוק חטאות. הגמרא בכריתות (ט). מלמדת שמי שנודע לו ששכב עם שפחה אחת כמה פעמים חייב להביא רק אשם אחד.³ הגמרא ממשיכה ללמד שהשוכב עם כמה שפחות חרופות חייב להביא קרבן על כל שפחה ושפחה:

בעא מיניה רבי חנינא טירנאה מר' יוחנן: הבא על חמה שפחות חרופות בהעלם אחת, מהו? חייב על כל אחת ואחת,

¹ בענין מי מוגדרת כש"ח, שייך מחלוקת בין ר' יהודה ור' ישמעאל (כריתות יא.). הקשור לשאלת קידושי שפחה חרופה, המופיע בגיטין (מג.).

² אפשר שהעבירה תפול לאחת משתי קטגוריות: א', איסורי עריות, כמו כל מקרה של ניאוף. ב', גזילה, המתרחש דרך "גזילת" השפחה מבעלה.

³ הגמרא צריכה ללמד את זה כדי לשלול את אחת מהאפשרויות הבאות: 1. אם היתה העלמה בין מעשי הביאה, וידיעה אח"כ, חייב כמה קרבנות. אבל לכאורה אין זה ההו"א, כי אפשרות זו היא בלתי סבירה לאור הנקודה שהעלמות בדרך כלל רק מחלוקת בין עבירות בשוגג, ולא עבירות שחייבים עליהן במזיד כמו ש"ח. 2. לחילופין, ההוה אמינא היא שאפשר היה לחשוב שהבעל ש"ח חייב קרבן על כל בעילה בגלל שנגרר אחריה והיא חייבת מלקות לכל מעשה ביאה, וראה להלן.

או אינו חייב אלא אחת? אמר ליה: חייב על כל אחת ואחת. מאי שנא מחמש העלמות בשפחה אחת? א"ל: אין שפחה אחת גופין מוחלקין, ה' שפחות גופין מוחלקין. ומנלן דגבי שפחה גופין מוחלקין? אמר ליה, לאו אמרת גבי עריות: ואשה - לחלק על כל אשה ואשה? גבי שפחה נמי כתיב: (ויקרא י"ט) אשר ישכב את אשה שכבת זרע והיא שפחה, לחלק על כל שפחה ושפחה.

תוספות ושואלים למה צריכים ללמוד דין זה במיוחד לגבי ש"ח. בדרך כלל אנו פוסקים שהכלל של גופין מוחלקין תקף, שעבירות שנעשו עם חפצים נבדלים מולידים חיובי קרבן נפרדים, והגמרא אפילו לומדת את הכלל הזה באותו הסוגיא! למה, אם כן, אנו צריכים לימוד אם כבר יש את הכלל הרגיל:

והיא שפחה לחלק על כל שפחה ושפחה - תימה דהכא בעינא לחלק אע"ג דגופין מוחלקין והתם פרק אותו ואת בנו (חולין פב:) לא תשחטו ביום אחד משמע דפשיטא דחייב גבי שחטה ואח"כ שחט בניה משום דגופין מוחלקין אע"ג דליכא קרא וכן לקמן בפרק אמרו לו (דף יז.) דאמרי שבתות כי גופין דמיין.

תוספות משאירים את השאלה בצ"ע.

אפשר לטעון שבנפרד מאיסורים שונים, חיוב הנובע מבעילת ש"ח אינו קשור ישירות למעשה העבירה של ביאה עם ש"ח, אלא הוא דין נפרד שמי ששוכב עם ש"ח מוגדר כ'בוועל שפחה חרופה', וחלות זו מחייבת את הקרבן. לא העבירה עצמה, אלא המעמד, שהוא פועל יוצא של המעשה, הוא שמייצר את חיוב הקרבן. אם מניחים כך, ניתן לתרץ את קושית התוספות. החיוב להביא כמה קרבנות אשם אינו קשור לגופין מוחלקין בגלל שכלל זה שייך רק כשמקור האיסור והעונש הוא מעשה העבירה, שהוא שונה בכל אשה. אך אם הקרבן נקרב כתוצאה ממעמדו כבוועל שפחה חרופה, יוצא שאפילו אם כמה נשים מתלוות למעשי העבירה שלו, אותו המעמד קיים והיה חייב להביא רק קרבן אחד.

עכשיו הנחת הגמרא סבירה: היינו חושבים שאף אם בעל כמה ש"ח, הוא רק יצר בעצמו חלות בוועל ש"ח אחת, ולכן חייב להביא רק קרבן אחד. אבל עדיין לא ברור מה היא מסקנת הגמרא מאחר שמביאים את גזירת הכתוב הקובעת שהבוועל חייב להביא חמשה קרבנות. קיימות שתי דרכים בהן ניתן למשוך את המסקנה:

א. ההסבר שהצענו לפי ההוה אמינא, שחיוב האשם נובע מהגדרת החוטא כבועל ש"ח, במקום להתמקד במעשה העבירה, איננו נכון. במקום זה, מה שקובע את חיוב הבאת הקרבן בש"ח הוא מעשה העבירה עצמו ולכן מביא חמשה קרבנות.

ב. עדיין אנו סוברים כהבנה היסודית כדלעיל, שבסיס עונש ש"ח הוא השם בועל ש"ח. אבל התורה מלמדת שבמקרה זה חייב הבועל להביא כמה קרבנות, כגזירת הכתוב.⁴

כך, במסקנת הגמרא נותרות שתי הבנות בדין בועל ש"ח—או שהמחייב הוא מעשה העבירה, או שהוא השם של בועל ש"ח.

אפשר לראות כמה בטויים להסבר בועל ש"ח כחלות בגברא ולא כחיוב במעשה עבירה. בדרך כלל מחייבים קרבנות רק במקרה של עבירה בשוגג, ופה הבועל חייב אף אם עבר במזיד.⁵ זה נעשה עוד יותר מוזר אם מסתכלים בדין השפחה עצמה, שהיא רק נענשת (מלקות) אם עברה במזיד. בנוסף, החילוק בין העונש שלה – מלקות – לבין שלו – קרבן – הוא עוד סימן שהדין של ש"ח ובוועל ש"ח הוא חריג. העובדה שהדין מתייחס למקרה כל כך מוגדר – כשהיא חצי שפחה חצי בת חורין הנשואה לעבד עברי⁶ – מעניק יתר אומץ להנחה שדין זה לא עוקב אחרי הצורה הרגילה של איסורים וקרבנות.

אפשר שההסבר של ההו"א והמסקנה של הגמרא יכול להקרין אור על דיון מקביל ברמב"ם וראב"ד (אסורי ביאה ג יד):

ביאת שפחה זו משונה מכל ביאות אסורות שבתורה... והבא עליה ביאות הרבה בין בזדון בין בשגגה מביא אשם אחד, אבל היא חייבת מלקות על כל ביאה וביאה אם היתה מזידה, כשאר חייבי לאוין.

השגת הראב"ד: מביא אשם אחד. כתב הראב"ד ז"ל גרסינן בכריתות שאם בא על שפחות הרבה אפילו בהעלם אחד חייב אשמות הרבה משום דגופים מוחלקים עכ"ל.

⁴ אפשר שהתוצאה תהיה דומה ליולדת שחייב כמה קרבנות, שיש לה מעמד אחד (והבאת קרבן אחד מתירה לבא למקדש) אך חייבת כמה קרבנות.

⁵ כריתות (ט).

⁶ זה נכון לשיטת ר' יהודה בכריתות (יא). וראה בהערה 1.

הרמב"ם פה אינו מתייחס למי שבא על כמה שפחות, אולם הראב"ד כן פונה לדין זה, ומסביר שמביאים כמה קרבנות על סמך הכלל של גופין מוחלקין. הרמב"ם בהלכות שגגות (ט:ה) אכן מביא את הדין של הבועל כמה שפחות:

הבא על השפחה ביאות הרבה אינו חייב אלא אשם אחד...
במה דברים אמורים בשפחה אחת אבל הבא על שפחות
הרבה אפילו בהעלם אחת חייב אשם על כל שפחה ושפחה.

לעומת הראב"ד, הרמב"ם מביא את הדין בלי הסבר, ובלי הסייחסות לגופין מוחלקין, וסביר להניח שהוא רואה את הדין כגזירת הכתוב, כמו קריאת הגמרא שהצענו לעיל. אפשר שהם חולקים על קריאת מסקנת הגמרא – הראב"ד סובר שמחייב הקרבן הוא מעשה העבירה, וחייב כמה קרבנות, אחד לכל גוף שאתו עבר על האיסור; לעומתו הרמב"ם סובר שחייב הקרבן הוא תוצאת חלות שחל על הבועל אחרי העבירה, ולכן הכלל של גופין מוחלקים אינו שייך בהסבר, והבועל מביא כמה קרבנות מטעם גזירת הכתוב של "והיא שפחה".

נקודה זאת גם יכולה להסביר מחלוקת נוספת בין הרמב"ם והראב"ד בקשר לדין שפחה חרופה. הרמב"ם (איסורי ביאה ג:יז) כותב:

בן תשע שנים ויום אחד שבא על שפחה חרופה, היא לוקה והוא
מביא קרבן, ויראה לי שאינו מביא עד שיגדיל ויהיה בן דעת.

השגת הראב"ד: בן תשע שנים ויום אחד שבא על שפחה
חרופה היא לוקה. א"א אומר אני שזה שיבוש שהרי שנינו
בשפחה אחד גדול ואחד קטן, גדול נמי פטור וכ"ש הקטן, ואם
יאמר האיש נתלה באשה אבל לא האשה באיש מ"מ מהיכא
תיתי לחייב את הקטן על ידי האשה הא ודאי טעותא הוא.

הרמב"ם קובע שקטן (בן ט' שביאתו ביאה) הבא על ש"ח גדולה מביא אשם ש"ח.⁷ הראב"ד יוצא קשות נגד שיטה זו, וטוען שקטן פטור ואין כל סיבה לחייבו קרבן. קשה להסביר את הרמב"ם, כי בדרך כלל קטן אינו חייב על עבירה, ולמה שיביא קרבן על חטאו?

⁷ הרמב"ם סובר (בביטוי המיוחד "יראה לי") שלכאורה זה רק נכון אם הוא בר דעת. אפשר להסביר שלרמב"ם היתה הוא אמינא לחייב את הקטן להביא קרבן מיד כשעבר את העבירה, והחליט לבסוף לא לפסוק ככה בגלל בעיות בהבאת קרבן ע"י קטן, ולכן פסק שהוא צריך להביא קרבן לאחר זמן.

הגר"ח, בשיטה מפורסמת,⁸ השתמש ברמב"ם זה כמקור לשיטתו שקטן יכול לבצע מעשה עבירה, אך אינו נענש על עבירתו. מהלכה זו רואים שיש לקטן מעשה עבירה, ומשום כך הוא חייב להביא קרבן לכשיגדיל. הראב"ד יכול לחלוק על זה, ולסבור שלקטן אין מעשה עבירה, או להסכים עם הרמב"ם שאכן ביצע מעשה עבירה, אבל עדיין פטור מעונש בעתיד בגין קטנותו.

אולם, ניתן להסביר את הרמב"ם באופן אחר, ע"פ נקודה שעולה בהשגתו של הראב"ד עליו. במשך התקפתו את שיטת הרמב"ם, הראב"ד שולל האפשרות שהקטן חייב משום ש"האיש נתלה באשה", כלומר, הוא שולל ההצעה שקטן חייב קרבן משום שכל זמן שהאשה חייבת מלקות, הבוועל חייב קרבן בין אם הוא קטן בין אם הוא גדול. מו"ר הר"מ רוזנצוויג הציע⁹ ע"פ דברי המגיד משנה על אתר, שהרמב"ם דוקא אימץ סברה זו, והבין שחיוב הבוועל להביא אשם ש"ח נגרר אחר חיובה של הש"ח, ולפיכך אפילו קטן שבעל ש"ח חייב להקריב אשם.¹⁰ הצעתו זו גם מסבירה כמה מקרים אחרים בהם חיובו של בועל הש"ח להביא אשם תלוי בחיובה של השפחה, ותלייה זו אפילו שוברת כללים הלכתיים רגילים. כמה מן הדרישות להתחייב בהבאת אשם ש"ח – הצורך המיוחד לגמר ביאה, הצורך שהשפחה תהיה בעולה, ואולי גם הצורך לביאה כדרכה – מראים שהבוועל ש"ח חייב רק אם ביאתו ראויה לגרום לה להתעבר. מעבר לזה, הבוועל רק מתחייב להביא אשם ש"ח במקרה מאד מוסיים, כשבעל מי שהיא חציה שפחה וחציה בת חורין המקודשת לעבד עברי. מדינים אלו משמע שהשפחה היא מוקד החיוב, ולכן ייתכן שהרמב"ם סבור שגורל הבוועל תלוי בחיובה, וכל כמה שהיא הגיעה לגיל מצוות, הוא יכול להתחייב קרבן, למרות קטנותו.

חוץ משני ההסברים האלו, אפשר להבין את הרמב"ם בדרך אחרת, שמשתלבת עם דעות הרמב"ם והראב"ד לגבי דינו של מי שבעל שפחות הרבה. הראב"ד משיג בהל' שגגות שקטן אינו מחוייב להביא קרבן, ולכאורה מאחורי השגתו קיים השיטה שקטן אינו יכול לבצע מעשה עבירה. הרמב"ם יכול להשיב לו שמעשה העבירה אינו המחייב של עונש בועל ש"ח; המחייב הוא הגדרת

⁸ לא מצאתי את זה בכתבי הגר"ח, אך השיטה מצוטטת בשמו והיא מסורת "מפי השמועה".

⁹ בשיעוריו על מסכת שבת בשנת תשס"ה.

¹⁰ כיון שההסבר מבוסס על דין ייחודי של ש"ח, ולא כללי קטן, הוכחת גר"ח נופלת.

הבועל כבועל ש"ח, וחלות זו יכולה לחול אפילו על קטן (כמו כל חלות אחרת). אם כן, דעות הרמב"ם והראב"ד מתאימות לשיטתן בהל' איסורי ביאה ג:יד ושגגות ט:ה. כלומר, הראב"ד סובר שהמחייב של אשם ש"ח הוא מעשה העבירה, ולכן הבועל כמה ש"ח חייב על כל אחת ואחת כדין גופין מוחלקין, וקטן שבעל ש"ח ייפטר מחיוב האשם. לעומתו, הרמב"ם סובר שמחייב האשם בש"ח הוא הגדרתו כבועל ש"ח ולא מעשה העבירה, ולכך מוצרכת גזירת הכתוב לחייבו כמה קרבנות כשבעל כמה ש"ח ולפיכך אפילו קטן הבועל ש"ח חייב להביא קרבן.

אם מקבלים הסבר זה ברמב"ם, עדיין לא ברור אם קטן שבעל ש"ח ביצע מעשה עבירה או לא. קיימות שתי הבנות אפשריות בשיטת הרמב"ם:

א. ייתכן שהקטן אמנם ביצע מעשה עבירה (כשיטת הגר"ח), אבל התורה בדרך כלל אינה מחייבת קטן להקריב קרבן, למרות שעבר עבירה, משום שלא הגיע לגיל מצוות.¹¹ אולם, בעקבות מעשה העבירה שעבר, הוגדר כבועל ש"ח שמחוייב להביא אשם, מכיון שחיוב אשם ש"ח אינו עונש אלא חלות שהיא תוצאת עבירתו, ששייך גם בקטן.

ב. לחילופין, ייתכן שהרמב"ם סובר שאין לקטן מעשה עבירה כלל ועיקר, והקטן חייב קרבן למרות שלא עשה עבירה, בגין היותו בועל ש"ח.¹²

אפשר לפתח ערוצים אלו תוך כדי עיון בקרבן אשם. הרמב"ן (ויקרא ה:טו) כותב שיעוד קרבן האשם הוא לסלק את מעמדו של החוטא כעבריו, והוא מציג שם את הגישה שקרבן אשם מכפר על העבריו כבן אדם ולא על העבירה שנעשתה. (לעומת אשם, קרבן חטאת מכפרת על העבירה ולא על האדם.) חשוב לציין שיש לו שני ניסוחים שונים להסביר את הסרת מעמדו כחוטא מעל המביא אשם, ושניהם מתאימים למהלכו הכללי לגבי אשם. במקום אחד הוא כותב:

¹¹ הגר"ח על הש"ס בכריתות יא. חוקר אם חיוב הקרבן חל אך אי אפשר לקטן להקריב אותו או אם חיוב הקרבן רק מתחולל אחרי הגעתו לגדלות.

¹² שיטה זאת מאד מעניינת לאור הרמב"ם במורה הנבוכים (ח"ג פ' מ"א ד"ה הקדמה). שם הוא מציין ומסביר איזה עבירות מקבלות אשם במקום חטאת, וטוען שמביאים אשם במקרה בו יש סיבה להקל, או שאין מעשה, או, במקרה של ש"ח, שהיא לא קשורה כ"כ לבעלה בכל מקרה. אפשר להציע שגם בש"ח לא מביאים את הקרבן בגלל מעשה העבירה, כמו שרואים פה לגבי קטן שחייב קרבן.

והנראה בעיני, כי שם אשם מורה על דבר גדול אשר העושו
יתחייב להיות שָׁמֵם ואבד בו

בדבריו אלו, מעלה הרמב"ן שהחוטא חייב במשפט מות שמוטל עליו,
שאותו הוא רק יכול להסיר ע"י הבאת קרבנו. בהמשך הוא כותב:

בעבור שהוא בקדשי ה' יקרא הקרבן אשם, כי החטא [גדול]
יתחייב להיותו אשם בו

פה הוא מדגיש את אשמת החוטא, שמעשיו הרעים פגעו רוחנית
בנשמתו. בכך, הרמב"ן מביא שתי הגדרות שונות לכפרת אשם: הגנה על
החוטא וליבון החטא מנפש החוטא.

באופן כללי, רעיונות אלו אינן סותרות אחת את השניה. ניתן להסביר
שבגלל האשמה שחלה על האדם, מגיע לו מיתה, והאשם מתקן את שתי הבעיות
האלו יחד. אבל לגבי אשם ש"ח ניתן להפריד בין שני הדברים שאותם האשם
בא לתקן, ולשאול מה בדיוק נוצר ע"י הגדרתו כבועל ש"ח, ובכך להבין את
אופי החלות שם בועל ש"ח:

א. הגנה ממות: מכיון שהבועל עשה שלא כהוגן, חיוב מיתה מרחפת
על ראשו. מכיון שאין אפשרות לחוטא להביא חטאת ולסלק את העבירה,
התורה איפשרה לו להתכפר בדרך אחרת. ספר החינוך מסביר:

ומפני זה מספיק קרבן כפרה למי שבא עליה, לפי שאין
קידושיה קידושין גמורים כמו אם היתה בת חורין, שאילו
בבת חורין מקודשת חיוב מיתה יש למי שבא עליה, אבל בזו
אין קידושיה גמורין מחמת חצי שפחות שבה עדיין, ולפיכך
מספיק קרבן לכפרה אל הנכשל בה.

הגישה הזאת, שמבינה שתכלית האשם היא הצלת הבועל,
עולה מן הפסוקים המציגים את אשם ש"ח כהקלה על
הבועל, שחייב להביא רק אשם בלבד, בלי להתחייב מיתה:
"לא יומתו כי לא חופשה", (ויקרא יט: כ) ובמקום שיומתו
"והביא את אשמו לה" (יט: כא). זה גם מאד סביר לפי הדעה
שש"ח היא נשואה, ושהחידוש של דין זה הוא שהעונש הוא
פחות ממה שצריך להיות, שמביאים אשם במקום חיוב מיתה.
ואכן, אפשר שהמילה "וכפר" מצביע על איזה תשלום של
כופר שמציל את הבועל ממיתה. גישה זו סוברת שהיתה

עבירה (כמו מהלך הראשון שהצענו ברמב"ם לעיל), ושאשם ש"ח בא להציל את נפש הבוועל.¹³

ב. העברת החטא מעליו: בגלל שהבוועל עשה שלא כהוגן, יש כתם רוחני על נפשו. בכך, הבאת האשם משיב את נפשו, והוא מתכפר בכך. כך סובר הספורנו:

החטא נקל בזה שלא תפשו קדושי המאוס, ועיקר החטא אינו אלא שחילל את קודש ה' לבעול חצי שפחה... ומקריב אשם על חילול הקודש.

הוא מסביר שהעבירה אינה כל כך חמורה, רק שיש חלול קודש ה', שתוצאת מעשיו¹⁴ ולא חומר העבירה היא בעייתית, ומביא את האשם כדי לנטרל את הנזק הרוחני. זה מתקשר עם שיטת רש"י¹⁵ שש"ח לא יכולה להיות נשואה באמת, ושיש כלל מיוחד פה שהבוועל נענש. בגישה זו, המילה "וכפר" מתייחס לליבו של הבוועל מכתמים רוחניים שבנשמתו, כמו שימוש המילה לגבי כפרת המזבח ביה"כ.¹⁶ זה מקביל לצד השני ברמב"ן, שהקרבן עוזר למצבו הרוחני של החוטא ולא דוקא מציל אותו מעונש, וקשור לשיטת הרמב"ם שאין פה עבירה אלא שם בוועל ש"ח.

¹³ הקשר פה בין הצדדים האלו אינו מוכרח לחלוטין. אפשר להבין שהתכלית הוא להציל את נפש הבוועל, אך שאין מעשה עבירה, או שיש מעשה עבירה אבל מטרת הקרבן היא לנקות את העבירה, אבל הנראה לענ"ד כתבתי.

¹⁴ לכאורה, בדבריו הספורנו משווה בין שפחה חרופה למעילה, שבשניהם הוא משתמש בקודש (במקרה של שפחה חרופה, זרע קודש), באופן של חילול.

¹⁵ גיטין מג. ד"ה מיוחדת.

¹⁶ שמות ל:י.